

УДК 159. 955

Ю. В. Романова

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті обґрунтовується необхідність формування та розвитку професійного мислення майбутніх психологів в умовах сучасних українських реалій. Пропонується структурна модель професійного мислення, що представлена трьома його компонентами, а саме: функціонально-операційним, змістовним та ціле-мотиваційним, які у своїй взаємодії забезпечують ефективне функціонування професійного мислення як цілісного феномену. Презентується авторське експериментальне дослідження компонентної структури професійного мислення майбутніх психологів. Аналізуються основні показники кожного із вищевведених компонентів. Проводиться детальний аналіз ключових чинників ціле-мотиваційного компонента та висвітлюється їх взаємозв'язок з іншими компонентами. Експериментальним шляхом визначається пріоритетний вплив ціле-мотиваційного компонента на функціонування та розвиток професійного мислення майбутніх психологів у цілому.

Ключові слова професійне мислення, функціонально-операційний компонент, змістовний компонент, ціле-мотиваційний компонент, прагматичний чинник, егоцентричний фактор, самоактуалізуючий фактор, пізнавальний фактор, конформістський фактор.

В статье обосновывается необходимость формирования и развития профессионального мышления будущих психологов в условиях современных украинских реалий. Предлагается структурная модель профессионального мышления, которая представлена тремя его компонентами, а именно: функционально-операциональным, содержательным и целе-мотивационным, которые в своем взаимодействии обеспечивают эффективное функционирование профессионального мышления как целостного феномена. Презентуется авторское экспериментальное исследование компонентной структуры профессионального мышления будущих психологов. Анализируются основные показатели каждого из вышеназванных компонентов. Проводится детальный анализ ключевых факторов целе-мотивационного компонента и освещается их взаимосвязь с другими компонентами. Экспериментальным путем определяется приоритетное влияние целе-мотивационного компонента на функционирование и развитие профессионального мышления будущих психологов в целом.

Ключевые слова профессиональное мышление, функционально-операциональный компонент, содержательный компонент, целе-мотивационный компонент, прагматический фактор, эгоцентричный фактор, самоактуализирующий фактор, познавательный фактор, конформистский фактор.

This article substantiates the rationale for the necessity to form and further develop professional thinking of psychologists in conditions of today's Ukrainian environment. The author intends to structure professional thinking model, which consists of three components, such as functional-operative component, content component and goal-motivational component. It is also proposed to focus attention on the close interrelations of all three components, in the integration of which provides effective operation of professional thinking as integral phenomenon. Furthermore, author presents the experimental research devoted to the component structure of the professional thinking of future psychologists. The indicators attributable to each of the above components are reviewed. A detailed analysis of crucial factors of goal-motivational component is presented and their interrelation with other components is reviewed in this article. Author discovers the major influence of goal-motivational component on the general operation and development of professional thinking of the future psychologist.

Key words: professional thinking, functional-operative component, content component, goal-motivational component, pragmatic factor, egocentric factor, self-actual factor, cognitive factor, conformance factor.

Постановка проблеми. Формування професійного мислення психологів – одна з актуальних проблем, які стоять перед сучасною вищою школою. Необхідність підготовки фахівців – психологів з розвинутим професійним мисленням набуває особливого значення в умовах сучасних українських реалій. Надмірна інформаційна насиченість та різнобічна, нерідко дуже суперечлива інтерпретація останніх революційних подій, що відбувалися на майданах України, створюють суттєві психологічні проблеми як для суспільства в цілому, так і для кожного його члена особисто. До них належать в першу чергу проблеми міжособистісного порозуміння у суспільстві, розв'язання яких спонукає фахівців із психології не тільки керуватися своїми професійно важливими якостями, такими як: психологічна грамотність, психологічна компетентність, рефлексія, емоційна стійкість, саморегуляція, здатність до емпатії, толерантність, соціальний інтелект, але й задіяти при виборі стратегії розв'язання проблеми різні аспекти свого професійного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з проблеми професійного мислення психологів дозволяє визнати, що попри наявну значну зацікавленість з боку вчених цією пробле-

матикою, фактично поза увагою залишається особистісна обумовленість професійного мислення, його ціннісна складова, яка, на наш погляд, недостатньо представлена в сучасних дослідженнях. Мисленнєва діяльність фахівця з психології у науковій літературі досліджувалась переважно як інтелектуальна діяльність (М. В. Бадаловою, Т. А. Вауліною, М. С. Іоною, М. О. Холодною); як рівнева організація (Н. П. Локалова); як основа розв'язання специфічних фахових завдань (В. М. Куканова) тощо.

Враховуючи відсутність єдиної, загальноприйнятої або цілісної концепції професійного мислення психологів (на відміну, наприклад, від професійного педагогічного мислення (М. М. Кашапов), ми ставимо за мету розглянути структуру цього феномену з точки зору рівневої ієрархії та пріоритетності його складових.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений теоретичний аналіз проблеми професійного мислення фахівця з психології дозволяє виокремити його компонентну структуру, яка складається з ціле-мотиваційного, функціонально-операційного та змістовного компонентів що, своєю чергою, забезпечує його ефективне та оптимальне функціонування у конкретній практичній діяльності. Кожен із вищенаведених компонентів, зафіксований показниками, маючи свою специфіку, активно взаємодіє з іншими, впливаючи у такий спосіб на формування та розвиток професійного мислення конкретно узятото індивіда.

Так, *ціле-мотиваційний компонент* мисленнєвої діяльності студента – психолога відображає такі характеристики:

- усвідомлення здійснення професійної діяльності;
- рівень розвитку рефлексивності особистості;
- адаптованість до виконання професійних запитів;
- мотивацію професійної діяльності;
- показники цінності професійної діяльності як такої;
- спрямованість особистості.

Змістовний компонент мисленнєвої діяльності студента – психолога відображає такі характеристики:

- показник академічної успішності;
- ступінь сформованості практичних умінь та навичок;
- обсяг володіння професійно необхідною інформацією;
- якість усвідомлення та застосування на практиці професійної інформації.

Функціонально-операційний компонент мисленнєвої діяльності студента – психолога відображає такі характеристики:

- рівень розвитку мисленнєвих дій;
- структуру операційного складу інтелекту;
- особливості інтелектуальної діяльності фахівця;
- здатність до знаходження оптимального варіанту вирішення фахових проблем.

Визначена компонентна структура професійного мислення фахівця з психології наводить на висновки про те, що функціонально-операційний та змістовний компоненти професійного мислення умовно відповідають за загальну інтелектуальну складову особистості та фахову інформаційну насиченість, проте саме ціле-мотиваційний компонент відповідає за осмислення та подальшу спрямованість особистості майбутнього психолога як професіонала. Виділені компоненти стали предметом експериментального дослідження, яке проводилось серед студентів-психологів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова протягом 2012-2013 років (загальна кількість 247 осіб (у т. ч. 83 чол. – студенти I курсу, 82 чол. – студенти IV курсу та 81 чол. – студенти V курсу). Методичну основу вивчення ціле-мотиваційного компонента професійного мислення склали такі методики: *методика О. В. Карпова; методика К. Замфір у модифікації А. Реана; опитувальник О. О. Карманова ЦЗР (ціль-засіб-результат; орієнтаційна анкета Б. Басса; методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості у сфері мотивації і потреб» О. Ф. Потьомкіної.*

Дослідження функціонально-операційного компонента в структурі професійного мислення було здійснено за допомогою *субтестів (1,2,3 та 4) теста інтелекту Амтхауера*. Саме такий вибір був зумовлений особливістю професійної діяльності психологів, їх умінням здійснювати аналіз психологічних ситуацій, виявляти найбільш суттєві ознаки явища, розуміти ієрархію та послідовність відношень, що склалися. Для дослідження гнучкості – ригідності мислення була використана *методика А. Лачинса*, що дозволило зробити висновки про здатність чи нездатність досліджуваних вільно переходити з одного способу розв'язування завдань на інший, змінювати стратегію їх виконання, знаходити нові нестандартні способи дій, долати наявні стереотипи.

Дослідження змістовного компонента в структурі професійного мислення студентів-психологів базувалося на використанні об'єктивної інформації за такими емпіричними показниками (індикаторами):

академічна (загальна) успішність студента, яка відображає загальний рівень знань та вмінь з тих навчальних дисциплін, якими майбутній фахівець оволодів на цьому етапі у вищому закладі освіти;
середній бал успішності студентів з навчальних дисциплін професійного спрямування відображає показник засвоєння знань і вмінь з навчальних дисциплін психологічного циклу;
показник кількості прочитаних професійно спрямованих навчальних дисциплін.

Набуті теоретичні знання та вміння проходять певний шлях практичного відбору та випробування під час інтеріоризації особистості студента, коли зовнішні впливи (у цьому випадку – засвоєні теоретичні знання) поступово переводяться ним у власний внутрішній світ, що, своєю чергою, сприяє прискоренню формування професійної свідомості та професійного мислення. Тому наступний важливий індикатор, який використано у нашому дослідженні, – *ступінь сформованості практичних вмінь та навичок студентів-психологів.*

Статистична обробка даних здійснювалася методами комп'ютерної обробки експериментальних результатів програмою SPSS 17. 0 for Windows.

Проведене дослідження функціонально-операційного та змістовного компонентів дозволило виділити два фактори – функціонально-операційний та когнітивний. Проте особлива увага при проведенні експерименту була спрямована на дослідження ціле-мотиваційного компонента професійного мислення майбутніх психологів.

Проведення процедури факторного аналізу методом головних компонент із підпрограмою повороту факторних структур за принципом Varimax дозволило виділити п'ять факторів, які пояснюють 53% внесків у загальну дисперсію. Фактори інтерпретувалися за змістом тих показників, які мали у конкретному факторі найбільші факторні навантаження (коефіцієнт кореляції між фактором і похідним показником). Кожному із п'яти факторів було надано власну назву. Так, *прагматичний фактор* уособлює в собі узагальнений нахил індивіда до практичного вирішення завдань, здатність цінувати користь та якість під час його вирішення вище за зовнішні обставини, вміння правильно планувати та реалізовувати обрану стратегію поведінки. Водночас негативним проявом прагматичного фактору є такі показники, як-то: особистісна вигода, спрямованість виключно на матеріальні статки, ознаки егоїзму та бажання отримати можливість впливати на події тощо;

егоцентричний фактор відображає нездатність особистості змінювати пізнавальну позицію до певного об'єкту, зосередженість на власних цілях, задоволення зовнішніх потреб (як, наприклад, привертати увагу навколишніх), прагнення уникати можливих неприємностей, напруження, покарань або критики. Такі характеристики, що уособлюють егоцентричний нахил майбутнього фахівця, не сумісні з повноцінною емпатією, яка, між тим, є однією з вагомих професійних якостей особистості психолога;

самоактуалізуючий фактор інтерпретується у дослідженні як прагнення до реалізації потенційних можливостей, здібностей і талантів особистості психолога. Самоактуалізація є верхівкою розвитку мотиваційної структури індивіда, у процесі становлення якої формується та усвідомлюється людиною специфічна система ціннісних орієнтацій, що визначають характер змісту та результат досягнення провідних життєвих та професійних цілей особистості;

пізнавальний фактор фіксує такі характеристики: наявність активного особистісного пошуку, вибіркової у підборі засобів та способів поведінки особистості, прагнення до незалежності та неупередженості при виконанні професійної діяльності тощо;

конформістський фактор інтерпретується як свідоме намагання особистості уникати відповідальності за результати своєї діяльності, пристосування до обставин, прояв намірів орієнтуватися на стандарти поведінки та готові рішення. Позитивною стороною прояву цього фактору є налаштованість на процес співпраці та взаємодії при виборі конструктивних цілей.

Експериментальне дослідження компонентної структури професійного мислення показує, що між факторами, які були визначені в ході експерименту, наявні тісні взаємозв'язки. Для пошуку зв'язків між функціонально-операційним фактором одноіменного компонента, когнітивним фактором змістовного компонента та прагматичним, егоцентричним, самоактуалізуючим, пізнавальним і конформістським факторами ціле-мотиваційного компонента професійного мислення майбутніх фахівців застосовувався метод рангової кореляції Спірмена. Встановлені зв'язки подаються в порядку зменшення статистичної залежності між факторами. Отже, дослідженням встановлено такі взаємозв'язки між факторами.

Функціонально-операційним та когнітивним факторами функціонально-операційного та змістовного компонентів відповідно ($r=0,379$ при $p\leq 0,01$). Цей показник свідчить про встановлену взаємозалежність між загальноінтелектуальними здібностями, розвитком мисленнєвих операцій (таких як-то: аналіз, синтез, конкретизація тощо), які складають основу пізнавального процесу та ступінь його вираженості у вигляді набутих професійних знань, умінь та навичок. Як влучно зауважує М. Л. Смольсон, «інтелектуальна діяльність значною мірою залежить від репертуару й якості інтелектуальних стратегій та умінь, тому можна вважати, що інтелект розвивається і активізується з розширенням цього репертуару» [2, с. 12].

Когнітивним фактором змістовного компонента та *конформістським фактором* ціле-мотиваційного компонента ($r=0,237$ при $p \leq 0,01$). Цей кореляційний зв'язок засвідчує прояв у майбутніх фахівців з психології негативної тенденції, що виявляється, наприклад, у стандартному, шаблонному мисленні, нездатності думати оригінально та творчо, у намаганні використовувати свої професійні знання у суто утилітарних, пристосовницьких цілях, займати пасивну позицію при вирішенні фахових завдань тощо.

Когнітивним фактором змістовного компонента та *самоактуалізуючим фактором* ціле-мотиваційного компонента ($r=0,199$ при $p \leq 0,01$). Притаманність мисленню частини студентів вибіркової сукупності зв'язків між цими факторами доводить прагнення майбутніх психологів послуговуватись знаннями з метою задоволення основної метاپотреби – усвідомленого розвитку своєї особистості задля здійснення наміченого життєвого плану. В своїй професійній діяльності самоактуалізація для психолога є життєво необхідним принципом самореалізації власного «Я» через залучення знаннєвого змісту професії.

Функціонально-операційним фактором цього ж компонента та *конформістським фактором* ціле-мотиваційного компонента ($r=0,175$ при $p \leq 0,01$). Можемо констатувати прояв цієї негативної динаміки у студентів-психологів, а саме: прагнення спрямовувати всі механізми своєї мисленнєвої діяльності на безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил при виконанні професійних задач, зміну установок і вчинків відповідно позиції спільноти, до якої вона причетна (в цьому випадку йдеться про професійне середовище), безумовне схиляння перед авторитетами тощо.

Функціонально-операційним фактором одноіменного компонента та *егоцентричним фактором* ціле-мотиваційного компонента ($r=-0,176$ при $p \leq 0,01$). Негативна кореляція між вищезначеними факторами доводить існування позитивної динаміки впливу розумової діяльності студентів на здатність до подолання спрямованості на себе, можливість розуміння і прийняття позиції іншого суб'єкта взаємодії, вміння здійснювати незалежний аналіз психологічних ситуацій тощо.

Когнітивним фактором змістовного компонента та *егоцентричним фактором* ціле-мотиваційного компонента ($r=-0,171$ при $p \leq 0,01$). Такий від'ємний взаємозв'язок підкреслює вагомість отримання студентами-психологами спеціальних знань і умінь, навичок вирішення теоретичних і практичних завдань для подолання зосередженості на власній позиції та власних цілях. Розширення обсягу та трансформація якості знань спрощує внесення певних коректив у систему ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців. «... Професією психолога, – зазначають Б. С. Братусь та А. М. Ждан, потрібно оволодівати не як навичкою, набором вмінь та знань, а як типом знання» [1, с. 132]. Специфіка психологічного типу знання складається з інтеграції знаннєвої та ціннісної сфери професіонала.

Висновки. Отже, маючи на меті вивчення процесу формування професійного мислення майбутніх психологів, доцільно виділити у його структурі три компоненти, які у своїй єдності охоплюють суть даного феномену: функціонально-операційний, змістовний та ціле-мотиваційний. Саме останній має найвагоміший вплив на існування, функціонування та розвиток власне самого професійного мислення. Базисом вищезгаданого компонента є система ціннісних орієнтацій особистості. З огляду на це, особливої значення набуває розвиток базових духовних смислів особистості як такої та особистості професіонала – психолога, зокрема, адже його визначає не лише певний набір знань та універсальних умінь, а й світоглядні настанови, життєві принципи, духовні ідеали та устремління. Відтак професія психолога вимагає від її носія ґрунтовної особистої роботи над власним внутрішнім світом, яка передбачає передусім здатність інтегрувати у ньому різноманітні цінності світу, їх осягнення, сприйняття та розуміння, аналіз власних ціннісних смислів, оволодіння широкою культурою самоаналізу та само-рефлексії, вміння побачити проблему, яка вимагає вирішення, немовби з боку, залучивши до цього невичерпні можливості власного світогляду та його ціннісного ядра.

Література:

1. Братусь Б. Ф., Ждан А. Н. Кафедра общей психологии в МГУ им. М. В. Ломоносова (К 250-летию Московского университета) / Б. Ф. Братусь, А. Н. Ждан // Вопросы психологии. – 2005. – №1. – С. 126-138.
2. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. психол. наук: спец. 19. 00. 07 «Педагогічна та вікова психологія» / М. Л. Смульсон. – Київ, 2002. – 32 с.